

Jacek Sroka*

Deliberacyjny żółw czy plebiscytowy zając? Ewolucja budżetowania partycypacyjnego w Polsce i jej widoki na przyszłość¹

Deliberative Tortoise or Plebiscitary Hare?
The Evolution of Participatory Budgeting in Poland
and Its Future Prospects

STUDIA I ANALIZY

Słowa kluczowe: budżet obywatelski, deliberacja, plebiscyt, innowacje demokratyczne

Key words: participatory budget, deliberation, plebiscite, democratic innovations

Abstrakt: Treść artykułu jest zogniskowana wokół analizy deliberacyjnej partycypacji mieszkańców na poziomie lokalnym w Polsce, a case study stanowi polski budżet obywatelski, którego ogólnokrajowe badania przeprowadzono w latach 2019–2025 na Uniwersytecie Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, w związku z realizacją grantu badawczego NCN OPUS 17. W analizie nie wychodzi się od bazowych koncepcji i pojęć podstawowych odnoszących się do partycypacji i deliberacji, ponieważ ustalenia z nimi związane były na przestrzeni ostatnich ponad trzydziestu lat wielokrotnie publikowane (także przez autora). W związku z tym, podobnego résumé nie sposób byłoby pomieścić w formie jednego artykułu. W treści skupiono się na charakterystyce badań i ich rezultatów, weryfikacji głównego pytania badawczego oraz wnioskach odnoszących się do tytułowej kwestii, które sformułowano w efekcie realizacji projektu badawczego wyszczególnionego w przypisie dolnym.

* ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4432-3720>; Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. E-mail: jacek.sroka@uken.krakow.pl; Sieć Badawcza Łukasiewicz – Instytut Innowacji i Technologii ITECH w Warszawie. E-mail: jacek.sroka@itech.lukasiewicz.gov.pl.

¹ Artykuł opracowano na podstawie wniosków z badań wywiedzionych dzięki realizacji projektu NCN OPUS 17: *Ewolucja budżetu obywatelskiego w Polsce – w kierunku deliberacji czy plebiscytu?* (2019/33/B/HS5/00353, NCN OPUS 17). Projekt, którego kierownikiem był autor artykułu, zrealizowano na Uniwersytecie Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie.

Abstract: *The article focuses on the analysis of deliberative participation of residents at the local level in Poland, and the case study is the Polish participatory budget countrywide study conducted between 2019 and 2025 at the University of the Commission of National Education in Krakow, in connection with the implementation of the NCN OPUS 17 research grant. The analysis does not begin with basic concepts and concepts, as these findings have been published numerous times by the author over the past thirty years, and a such a résumé wouldn't be possible to fit into an article format. The content focuses on the characteristics of the research, verification of the main research question, and conclusions relating to the title issue, which were formulated based on the results of detailed studies of participatory budgeting in Poland.*

Wprowadzenie

Dobrze zaprojektowane, w sposób niepobieżny skonsultowane, a następnie rzetelnie realizowane rozwiązanie partycypacyjne w postaci budżetowania partycypacyjnego może służyć ograniczaniu deficytu legitymizacji decyzji publicznych, gdyż daje ono możliwość poszerzania kręgu uczestników procesów decyzyjnych i może stanowić narzędzie społecznej kontroli władz publicznych. Potencjalnie sprzyja także decentralizacji oraz stwarza przesłanki dla trafniejszej ewaluacji wydatkowania środków publicznych. Budżetowanie partycypacyjne, formalnie określone w Polsce jako budżet obywatelski² mieści się w kręgu nadal nowatorskich, choć w wielu zakątkach świata już nieźle zakorzenionych, rozwiązań z kręgu innowacji partycypacyjnych. Z biegiem lat, które od 1989 roku upłynęły od debiutu tego rozwiązania w brazylijskim Porto Alegre, prócz szeregu pochwał budżetowanie partycypacyjne staje się także obiektem uzasadnionej krytyki³.

Problem deficytu demokracji jest od dawna znany i niezmiennie pozostaje aktualny, a od pewnego czasu zaczyna narastać kolejny istotny problem w postaci deficytu rozwiązań partycypacyjnych, które miały/mają stanowić remedium na kryzys demokracji. Przesilenie to jest także widoczne w funk-

² Zob. Ustawa z dnia 11 stycznia 2018 roku o zmianie niektórych ustaw w celu zwiększenia udziału obywateli w procesie wybierania, funkcjonowania i kontrolowania niektórych organów publicznych, Dz.U. 2018, poz. 130, 1349.

³ Zob. np. G. Baiocchi, *Participation, activism, and politics. The Porto Alegre experiment and deliberative democratic theory*, «Politics & Society» 2001, vol. 29, nr 1, s. 43–72; A. Fortes, *Participatory Budgeting in Porto Alegre: An Experience in Democratic Innovation and its Historical Background*, «Moving the Social: Journal of Social History and the History of Social Movements» 2013, vol. 49, s. 113–135; M. Calisto Friant, *Deliberating for sustainability. Lessons from the Porto Alegre experiment with participatory budgeting*, «International Journal of Urban Sustainable Development» 2019, vol. 11, nr 1, s. 81–99.

cjonowaniu budżetów partycypacyjnych, w tym także polskiego budżetu obywatelskiego.

Dylemat ten zdaje się nie być dostatecznie uwzględniany przez wiodące podmioty Unii Europejskiej, które – w zasadzie bez dokładniejszego ‘rozpoznania terenu’ – rozważają nawet wprowadzenie budżetowania partycypacyjnego na poziomie unijnym. Na przykład w kwietniu 2023 r., na łamach portalu „Democracy & Technologies”, podano, iż: *w Europie działa obecnie ponad 4000 inicjatyw w ramach budżetu partycypacyjnego (PB), a większość z nich jest wdrażana w Portugalii i Polsce. Może więc PB powinien być wdrożony także na poziomie UE? Zwolennik takiego rozwiązania, niemiecki deputowany do Parlamentu Europejskiego Helmut Scholz uważa, że PB jest jednym z najbardziej obiecujących sposobów na odzyskanie zaufania obywateli przez rządy państwowe oraz UE. Uważa on, że PB, jako jedna z najbardziej konkretnych form demokracji partycypacyjnej, pozwala uniknąć problemu „rozpłynięcia się idei obywatelskich w nirwanie”⁴.*

Problem w tym, że idea demokracji uczestniczącej może nie tyle „rozpłynąć się w nirwanie”, co raczej na dobre może ‘ugrzęznąć w samsarze’ – i to jeszcze szybciej niż przeczuwa to deputowany Scholz – jeśli tylko nierozważnie zacznie się w Europie szerzej wdrażać te rozwiązania partrycypacyjne, które w poszczególnych krajach UE przejawiają już symptomy impasu, a nawet regresu idei obywatelskiej demokracji partycypacyjnej.

Mając powyższe na uwadze wypada zatem spytać przede wszystkim o to, czy szwankujący już ideał budżetowania partycypacyjnego, który w Polsce występuje we wcieleniu budżetu obywatelskiego, może stanowić forpocztę szerszego, europejskiego kryzysu, który sprawi, że idee obywatelskie ‘sięgną bruku’ – i zamiast ku partycypacyjnej deliberacji zaczną zmierzać w kierunku mniej lub bardziej centralnie sterowanego populistycznego plebiscytu? Jest to wiodące pytanie badawcze, na które załączki odpowiedzi można odnaleźć w zebranych podczas badań materiale oraz w publikacjach z realizacji grantu⁵, a w niniejszym tekście, po przedstawieniu charakterystyki badań, przywoła się wnioski z badań, które będą pomocne w odpowiedzi na sformułowane powyżej pytanie generalne.

⁴ S. Buis, *Participatory Budgeting at EU Level – Promises and Pitfalls*, «Democracy & Technologies» April 27, 2023, Innovation in Politics Institute, Vienna, <https://democracy-technologies.org/participation/eu-participatory-budgeting/> (18.03.2026).

⁵ NCN OPUS17: *Ewolucja budżetu obywatelskiego w Polsce – w kierunku deliberacji czy plebiscytu?* (2019/33/B/HS5/00353, NCN OPUS 17).

Cel, główny problem, próba badawcza, etapy badań, zastosowane metody oraz publikacje z rezultatami realizacji projektu

Celem badań była weryfikacja dwóch, splecionych ze sobą wymiarów funkcjonowania budżetu obywatelskiego:

1. w wymiarze formalno-proceduralnym celem była weryfikacja skuteczności ustawowej zmiany z roku 2018⁶, polegającej na sprecyzowaniu wcześniej dowolnego mechanizmu budżetowania partycypacyjnego. Mocą tej nowelizacji w miastach na prawach powiatu wprowadzono obligatoryjną formułę budżetu obywatelskiego (BO). Obowiązek prowadzenia BO nie został nałożony na inne jednostki samorządowe, ale w wielu z nich zdecydowano się na prowadzenie BO z zachowaniem zasad formalnych podanych w nowelizacji;
2. w wymiarze funkcjonalno-systemowym cel stanowiło zbadanie działania polskich budżetów obywatelskich z uwzględnieniem pytania, na ile partycypacja w nich ma w praktyce charakter deliberacyjny, a do jakiego stopnia prowadzona jest do uczestnictwa w plebiscytarnych ze swej natury głosowaniach, które są typowym narzędziem demokracji przedstawicielskiej, i jak wiadomo zwykle skutkują wzmacnianiem elitaryzmu, a nie włączającej i deliberatywnej partycypacji.

Problem badawczy wynikał z zasygnalizowanego powyżej w punkcie 2 zagrożenia i został ujęty w formie tytułowego dla projektu pytania o to, czy ewolucja budżetu obywatelskiego w Polsce zmierza w kierunku deliberacji czy plebiscytu?

Próba badawcza została wyłoniona w 2020 roku, w pierwszej turze badań, po uprzednim przeprowadzeniu kwerendy oraz konsultacjach z ekspertami, które przypadły na rok 2019 i skutkowały trzema monografiami współredagowanymi (opublikowanymi w latach 2021, 2022), ze standardowym opóźnieniem wynikającym z procesów wydawniczych⁷. Warto dodać, że zarówno te trzy pierwsze, jak i wymienionych dalej pozostałych pięć publikacji mono-

⁶ Ustawa z dnia 11 stycznia 2018 roku o zmianie niektórych ustaw...

⁷ Zob.: J. Sroka, J. Podgórska-Rykała (red.), *Citizen participation in budgeting and beyond: Deliberative Practices and their Impact in Contemporary Cases*, Libron, Kraków 2021, <http://libron.pl/katalog/czytaj/id/356> (18.03.2026); J. Sroka, J. Podgórska-Rykała, M. Zabdyr-Jamróż (red.), *Local governance: ideas, concepts, experiences and goals for the future*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2021, https://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/10917/PM1064--Local-governance--Podgorska-Rykala_inni%5bred%5d.pdf?sequence=1 (18.03.2026); J. Sroka, J. Podgórska-Rykała (red.), *Deliberation in the Public Policies Planning Process: Experiences and Future Challenges*, Libron, Kraków 2022, <http://libron.pl/katalog/czytaj/id/404> (18.03.2026).

graficznych z projektu, oprócz wersji papierowych wydano także w formie elektronicznej i są osiągalne one w otwartym dostępie (linki do nich podano w przypisach i w bibliografii).

Realizację pierwszego (w turze pierwszej) etapu badań empirycznych, rozpoczęto od zastosowania metod ilościowych (ankiet CAVI) w 940 jednostkach o statusie miast. Otrzymano 932 odpowiedzi, z której to puli do dalszych badań wyselekcjonowano przypadki 12 miast, lokujących się w trzech grupach: (1) sześciu miast na prawach powiatu (Dąbrowa Górnicza, Gorzów Wielkopolski, Kraków, Krosno, Legnica, Sopot); (2) trzech gmin miejskich (Hrubieszów, Nowa Ruda, Rypin); (3) trzech gmin miejsko-wiejskich (Opatów, Puławy, Tuchola). Tym samym, w próbie wyselekcjonowanej do dalszych badań znalazły się: (i) jedno miasto (Tuchola), w którym przed nowelizacją ustawy z 2018 roku nie praktykowano budżetu partycypacyjnego; (ii) sześć miast (Hrubieszów, Kraków, Krosno, Opatów, Nowa Ruda, Rypin), w których rozpoczęto praktykowanie budżetu partycypacyjnego przed nowelizacją ustawy, w latach 2014–2017; (iii) pięć miast (Dąbrowa Górnicza, Gorzów Wielkopolski, Legnica, Puławy, Sopot), w których rozpoczęto praktykowanie budżetu partycypacyjnego najwcześniej, tj. w latach 2011–2013.

Na kolejnym etapie pierwszej tury badań dwanaście wyselekcjonowanych miast poddano:

- 1) badaniom jakościowym w postaci indywidualnych wywiadów pogłębionych (po 5 IDI w każdym z 12 samorządów, razem: 60 IDI), które przeprowadzono: (i) z przedstawicielami władzy uchwałodawczej oraz wykonawczej, (ii) urzędnikami odpowiedzialnymi za realizację BO, (iii) autorami projektów zaakceptowanych do realizacji, (iv) autorami projektów odrzuconych z przyczyn formalnych;
- 2) badaniom ilościowym (ankiety CAPI) wśród mieszkańców 12 wyselekcjonowanych jak podano wcześniej samorządów.

Na podstawie analiz wyników otrzymanych w 1 turze badań sformułowano i opublikowano wnioski w monografii wydanej (również w otwartym dostępie) w dwóch wersjach językowych – polskiej i angielskiej⁸. Bogaty materiał empiryczny był następnie dodatkowo analizowany i interpretowany, czego rezultatem były kolejne dwie współautorskie monografie⁹.

⁸ J. Sroka, B. Pawlica, W. Ufel, *Ewolucja budżetu obywatelskiego w Polsce – w stronę deliberacji czy plebiscytu?*, Libron, Kraków 2022, <http://libron.pl/katalog/czytaj/id/409> (18.03.2026); J. Sroka, B. Pawlica, W. Ufel, *Evolution of the civic budget in Poland – towards deliberation or plebiscite?*, Libron, Kraków 2022, <http://libron.pl/katalog/czytaj/id/407> (18.03.2026).

⁹ J. Sroka, B. Pawlica, W. Ufel, *Pozorność i abstrahowanie. W poszukiwaniu źródeł niemocy we współdecydowaniu w sprawach publicznych*, Libron, Kraków 2023, <http://libron.pl/>

W drugiej turze badań, która przypadła na rok 2024, otrzymane wnioski poddano weryfikacji na podstawie wyników dodatkowych, kontrolnych wywiadów IDI, przeprowadzonych już tylko z urzędnikami odpowiedzialnymi za BO w 12 badanych miastach (po 1 IDI w każdym mieście, razem: 12 IDI). Rezultaty z wnioskami podsumowującymi całość badań opublikowano w kolejnej monografii współautorskiej, która zamknęła realizację projektu¹⁰.

Prócz przywołanych już monografii rezultaty badań publikowano również w czterech artykułach oraz w jednym rozdziale opublikowanym w zewnętrznej monografii redagowanej¹¹. Wyniki badań były także popularyzowane na łamach czasopisma „Wspólnota. Pismo samorządu terytorialnego”, jak również podczas szkoleń samorządowych oraz darmowych lekcji dla pełnoletnich uczniów szkół średnich, które – za zgodą dyrekcji, nauczycieli oraz młodzieży – członkowie zespołu przeprowadzali w badanych miejscowościach przybliżając w nich problematykę partycypacji i budżetowania obywatelskiego.

katalog/czytaj/id/422 (18.03.2026); J. Sroka, B. Pawlica, W. Ufel, *Pola mocy (i niemocy) w dyskursach publicznych i współdecydowaniu. Analiza, propozycje modelowe i rekomendacje w nawiązaniu do budżetowania partycypacyjnego w Polsce*, Libron, Kraków 2024, <http://libron.pl/katalog/czytaj/id/442> (18.03.2026).

¹⁰ J. Sroka, W. Zajac, B. Pawlica, *Partycypacyjna deliberacja – rozwój, regres czy stagnacja?*, Libron, Kraków 2025, <http://libron.pl/katalog/czytaj/id/465> (18.03.2026).

¹¹ J. Sroka, B. Pawlica, J. Podgórska-Rykała, *Bariery formuł deliberacyjnych w świetle badania praktyk budżetowania obywatelskiego w Polsce prowadzonych w okresie pandemii COVID-19*, «Studia z Polityki Publicznej» 2021, vol. 8, nr 4, s. 97–120, <https://econjournals.sgh.waw.pl/KSzPP/article/view/2815> (18.03.2026); J. Sroka, B. Pawlica, J. Podgórska-Rykała, *Budżetowanie obywatelskie: perspektywa formalnoprawna, społeczno-empiryczna, funkcjonalno-systemowa*, [w:] R. Kmiecik, K. Walkowiak (red.), *Samorząd w systemie politycznym i terytorialno-administracyjnym Polski: osiągnięcia i perspektywy rozwoju*, Wyd. UAM, Poznań 2022, s. 137–154; J. Sroka, B. Pawlica, *Participatory budgeting in Dabrowa Gornicza: a research report*, «MEST Journal» 2022, vol. 10, s. 199–206, https://mest.meste.org/MEST_Najava/XX_Sroka.pdf (18.03.2026); J. Sroka, B. Pawlica, W. Ufel, *Participatory Budgeting in Hrubieszów, Poland, as an Example of Residents' Sustainable Participation in Shaping Public Expenditure*, «Studia z Polityki Publicznej» 2023, vol. 10, nr 1, s. 41–56, <https://econjournals.sgh.waw.pl/KSzPP/article/view/2996/4235> (18.03.2026); J. Sroka, *Deliberative empowered democracy – systemowa pozycja aktora i składniki rozstrzygania publicznego: próba rozszerzenia i reinterpretacji modelowej propozycji Luigiego Bobbia*, «Teoria Polityki» 2023, vol. 7, nr 7, s. 121–146, <https://doi.org/10.4467/25440845TP.23.007.17520> (18.03.2026); J. Sroka, B. Pawlica, *Czy – oraz ewentualnie na ile – Legnica obiera kurs na partycypację innowacyjną w budżetowaniu obywatelskim: merytoryczno-techniczne wparcie projektów jako pole lokalnych interakcji pomiędzy Urzędem Miejskim w Legnicy a mieszkańcami*, «Samorząd Terytorialny» 2024, nr 5, s. 37–54, <http://bazekon.icm.edu.pl/bazekon/element/bwmeta1.element.ekon-element-000171690938?q=bwmeta1.element.ekon-element-68de22af-c47e-39a8-9467-a9aab149f47a;3&qt=CHILDREN-STATELESS> (18.03.2026).

Główne wnioski z badań

Na podstawie zebranego materiału zweryfikowano hipotezy i pytania badawcze ustalając dziewięć wniosków generalnych.

- I. Pomimo mniej lub bardziej trafionych krytyk można stwierdzić, że ustawowa regulacja budżetu obywatelskiego (BO) zasadniczo spełniła swoje zadanie, przede wszystkim w zakresie promocji generalnej idei budżetowej partycypacji mieszkańców. W samorządach niepraktykujących tej formy partycypacji przed jej formalnym wprowadzeniem budżetu obywatelskiego, przyczyniła się ona do rozwoju przynajmniej zrębów lokalnej kooperacji. Natomiast tam, gdzie wcześniej praktykowano budżetowanie partycypacyjne, ustawa – choć nierzadko krytykowana (zob. poniżej pkt II), przyczyniła się do twórczej kooptacji uprzednio wypracowanych lokalnych praktyk do ram ustawowych. Zarówno doświadczenia debiutantów, jak i liderów budżetowania partycypacyjnego, powinny być w przyszłości uwzględniane w dialogu zmierzającym zarówno do strategicznych, jak i do drobniejszych korekt ramy ustawowej. Tym niemniej, ta ustawowa rama – niezależnie od poziomu swej doskonałości nie będzie w stanie skutecznie zredukować plebiscytu, przeważającego w polskim BO kosztem deliberacyjnej partycypacji, która nie jest możliwa bez lokalnej – zarówno potencjalnej, jak i czynnej gotowości do deliberacji wyrażanej tzw. uogólnioną pro-deliberacyjną postawą (*deliberative stance*¹²). Ze złożonych (analizowanych w przywołanych publikacjach, a tutaj jedynie sygnalizowanych) przyczyn o taką właśnie, rzeczywistą gotowość jest w polskich samorządach najtrudniej.
- II. Jak już stwierdzono, regulacja BO zasadniczo spełniła swoje zadanie, spotykając się jednak z uzasadnioną krytyką liderów w postaci tych samorządów, które wcześniej wypracowały własne, skuteczne rozwiązania partycypacyjno-budżetowe, a część z tych rozwiązań – choć były one dialogowo wypracowane i dopasowane do miejscowych uwarunkowań – nie zmieściła się w wytycznych ustawy, co przekonuje o potrzebie jej przyszłej, przemyślanej i dialogowo przedyskutowanej korekty.
- III. Zróżnicowany okazał się zakres lokalnych zmian proceduralnych oraz praktycznych konsekwencji stanowiących skutki wdrożenia krajowej regulacji BO: im wcześniej oraz z lepszymi wynikami praktykowano lokalnie budżetowanie partycypacyjne, tym więcej przyjmowano lokalnych rozwią-

¹² Zob. np. S. Niemeyer, *Knowledge and the Deliberative Stance in Democratic Systems: Harnessing Scepticism of the Self in Governing Global Environmental Change*, [w:] J. Glückler, G. Herrigel, M. Handke (red.), *Knowledge for Governance. Knowledge and Space*, Springer, New York 2021, s. 269–292, https://doi.org/10.1007/978-3-030-47150-7_12 (18.03.2026).

zań formalnych towarzyszących wdrożeniu przepisów ustawowych i dopasowujących je do miejscowej specyfiki. Duża część ze wspomnianych rozwiązań – lokalnie ‘ergonomizujących’ wykonywanie przepisów ustawy – stanowi interesujące studia przypadków, które scharakteryzowano w cytowanych publikacjach zespołu i powinny być one monitorowane, zarówno przez analityków, jak i przez praktyków i legislatorów¹³.

- IV. Przykłady rzeczywistej deliberacji były wprawdzie widoczne, choć nie były powszechne, co utrwala wniosek, iż w polskim wariacie BO przeważa formuła plebiscytowa, naznaczana mniej lub bardziej intensywnym wpływem lokalnej areny *politics* (zob. pkt VII). Natomiast procesowo-deliberacyjne podejście do BO bywa równie rzadko spotykane, jak nieczęsto w rodzimej codzienności społecznej spotyka się wspomnianą wcześniej postawę deliberacyjną (*deliberative stance*).
- V. Plebiscytowa specyfika BO premiuje projekty adresowane do grup liczniejszych i dysponujących wyższym potencjałem mobilizacji elektoratu. Stąd też beneficjentami częściej są większe kategorie mieszkańców, zróżnicowane: terytorialnie (ogólnomiejskie, dzielnicowe etc.), wiekowo (np. uczniowie, osoby starsze) oraz funkcjonalno-instytucjonalnie (przede wszystkim placówki oświatowe).
- VI. Miejscowo bardzo różnorodna finansowa zasobność lokalnego BO przyczyniała się do rozwoju, bądź do ograniczania partycypacji w sposób widoczny, ale niejednoznaczny, ponieważ związana z BO aktywność bywała wysoka w miastach mniej zamożnych i krócej praktykujących tę formę partycypacji, z kolei w miastach bogatszych, mających długi staż w BO zaznaczała się administracyjna rutynizacja. – Jedno i drugie, tj. zarówno zwyżka aktywności, jak i rutynizacja były związane z aktualnym stanem gotowości do deliberacji (*deliberative stance*) jej lokalnych uczestników, tj. władz, mieszkańców, ale także interesariuszy BO w postaci wpływowych liderów, działaczy NGO, przedsiębiorców liczących na udział w wykonawstwie zwycięskich projektów etc.
- VII. Zakres, w jakim lokalne władze (oraz stojące ‘za nimi’ elity) mogą w praktyce sterować rezultatami BO nie był ulotny i okazał się możliwy do zdiagnozowania, co doprowadziło badających do wniosku, iż potencjał ewentualnego wpływu władz (oraz kooperujących z nimi interesariuszy) na przebieg oraz rezultaty BO ma *de facto* charakter immanentny, a jego ewentualnemu

¹³ Zob.: J. Sroka, B. Pawlica, W. Ufel, *Ewolucja budżetu obywatelskiego w Polsce...*; J. Sroka, B. Pawlica, W. Ufel, *Evolution of the civic budget in Poland...*; J. Sroka, B. Pawlica, *Participatory budgeting in Dabrowa Gornicza...*, s. 199–206; J. Sroka, B. Pawlica, W. Ufel, *Participatory Budgeting in Hrubieszów...*, s. 41–56; J. Sroka, B. Pawlica, *Czy – oraz...*, s. 37–54.

ograniczeniu nic nie przysłużyłoby się lepiej niż wspomniana już *deliberative stance*, praktycznie odzwierciedlająca wyższe standardy lokalnej kultury w jej wymiarach obywatelskim, politycznym i administracyjnym. Jeśli zaś te standardy są (jak w zdecydowanie przeważającej większości polskich gmin) niższe, albo bywają wprawdzie wyższe, ale ulegają przejściowej bądź postępującej redukcji – wówczas tę ceną w deliberacji postawę wypiera negatywnie pragmatyczna formuła lokująca się bliżej społecznego ‘świata Hobbesa’¹⁴, którego uczestnicy – jak w porzekadle: ‘umiejąc liczyć, liczą głównie na siebie’ i nie zaprzatają sobie głów deliberacją, wspólnotowością, czy dobrami kolektywnymi. W takich ‘Hobbesowskich’ warunkach jest bowiem i lepiej, i szybciej ‘zliczyć szable’, a następnie dążyć do zabezpieczenia interesów partykularnych – bądź to przewagą presji liczebnej (plebiscyt), bądź przewagą presji wynikającej z kontroli tzw. węzłów w ‘za-infekowanych’ partykularyzmami relacjach sieciowych (*policy networks*)¹⁵.

VIII. Najważniejszym kryterium różnicującym praktyki BO okazały się lokalne wiążące wzory zachowania, wynikające z wcześniejszych doświadczeń kształtujących miejscową kulturę relacji społecznych i publicznych. Stanowi to potwierdzenie siły tzw. zależności od ścieżki/szlaku rozwojowego (*path dependence*)¹⁶. I choć sama koncepcja zależności od szlaku nie jest jednolita (zarówno *per capita*, jak i w odniesieniu do polityk publicznych), to jednak okazała się ona pomocna w diagnozowaniu stanu budżetowania partycypacyjnego w kontekście innej, spokrewnionej z *path dependence* modelowej koncepcji, uwypuklającej znaczenie przesuwania się punktów odniesienia (*shifting baseline*)¹⁷, które to punkty odniesienia – w zależności od ich zmieniającej się ‘optyki’ – mogą albo pomagać wydobywać się z zależności od dotychczasowego szlaku rozwoju, albo przeciwnie – mogą tę zależność utrwalac a nawet pogłębiać. Przesuwający się punkt odniesienia daje możliwość wydobywania się z kręgu niemocy wszędzie tam, gdzie wyjściowo istnieją przynajmniej załączki postaw deliberatywnych, a następnie

¹⁴ Zob. T. Hobbes, *Lewiatan*, tłum. Cz. Znamierowski, Aletheia, Warszawa 2023, s. 103–107.

¹⁵ Więcej nt. *policy networks* zob. np. J. Sroka, *Polityka organizacji pracodawców i przedsiębiorców*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004, s. 38–173; E.H. Klijn, J. Koppenjan, *Governance networks in the public sector*, Routledge, London 2016, s. 225–229, 267–272.

¹⁶ J. Torfing, *Rethinking path dependence in public policy research*, «Critical Policy Studies» 2009, vol. 3, nr 1, s. 70–83, <https://doi.org/10.1080/19460170903158149> (18.03.2026); J. Beyer, *On a branching route: The spectrum of path dependence in policy research*, «Review of Policy Research» 2025, vol. 43, nr 1, s. 1–25, <https://doi.org/10.1111/ropr.70007> (18.03.2026).

¹⁷ M. Soga, K.J. Gaston, *Shifting baseline syndrome. Causes, consequences and implications*, «Frontiers in Ecology and the Environment» 2018, t. 16, nr 4.

postawy te się rozwija kultywując lokalny dialog w sprawach publicznych. *Shifting baseline* może jednak także przyczynić się do zaprzepaszczenia szans poprzez wykoślawianie dialogu i redukcję go do plebiscytowego głosowania. W efekcie w kraju mamy wyraźnie węższe grono deliberacyjnych liderów budżetowania partycypacyjnego oraz nieporównanie liczniejszą grupę 'maruderów', w postaci tych praktykujących BP samorządów, w których przeważa plebiscytowe głosowanie, a dialog – jeśli w ogóle się do niego nawiązuje, sprowadza się głównie do formalnego 'odfajkowania' konsultacji. Ten stan rzeczy utrzymuje się w Polsce od długich dekad, i to nie tylko w BO, a jest on silnie warunkowany zależnością od szlaku. Nie jest to jednak, jak warto wierzyć, stan beznadziejny, co potwierdzają przypadki, umiarkowanego wprowadzenia – ale jednak widocznego rozwoju deliberacji, przynajmniej we wciąż wprowadzanej wąskiej, ale z wolna poszerzającej się grupie liderów BO.

- IX. Wdrożenie krajowej regulacji BO zasadniczo nie przyczyniło się do spłyceń uczestnictwa mieszkańców w samorządach z dłuższym stażem prowadzenia efektywnego budżetu partycypacyjnego oraz inicjowania prawdziwszej deliberacji (choć zaznaczała się niekiedy rutynizacja, która może zacząć zbierać negatywne żniwo). Tam zaś, gdzie wcześniej nie było takich doświadczeń, już nawet ten powierzchowny, tj. plebiscytarny wariant partycypacji w ramach BO sam w sobie stanowił swoiste lokalne osiągnięcie, ustanawiające pewien przyczółek dla ewentualnego przyszłego rozwoju 'czegoś więcej' aniżeli tylko plebiscytu w sprawach wydatków w ramach BO. Takie 'osiągnięcie' może być jednak zwodnicze, a nawet może stać się barierą, za sprawą 'uwięzienia' punktu widzenia (*baseline*) w formule sprowadzającej uczestnictwo mieszkańców w budżetowaniu do głosowania.

Dyskusja: wyścig zółwia z zajacem – o roli rutyny i innowacji w partycypacyjnej deliberacji

Na podstawie uzyskanych rezultatów badań można orzec, że w polskim budżetowaniu obywatelskim przeważa wariant plebiscytarny, co jednak nie uprawnia do twierdzenia, iż prawdziwa partycypacyjna deliberacja jest nieznaną. Owszem, stanowi ona raczej margines, ale jednak rozwija się oraz dostosowuje do bieżących uwarunkowań, o czym przekonuje zebrany materiał badawczy. Miasta będące liderami 'polskiego stylu' deliberacyjnej partycypacji w budżetowaniu obywatelskim są zarazem komentowane naukowo i publicystycznie oraz obserwowane przez inne samorządy, z których część

stara się naśladować ich dobre deliberacyjne praktyki, co stanowi przesłankę do stwierdzenia, iż pozytywny efekt przesuwanego się punktu odniesienia jest w naszym zasięgu – jak bowiem krytycznie byśmy nie podchodzili do dużo wprawdzie liczniejszych przykładów plebiscytnego prowadzenia BO, to jednak nie sposób nie zauważyć, że już samo dopuszczenie możliwości udziału obywateli w planowaniu części wydatków budżetowych, jak również duża popularność tego rozwiązania – stanowią w posttransformacyjnej Polsce istotne dokonanie, które dostrzegane jest także zagranicą. Na tej podstawie, oraz w ślad za wnioskami ze zgromadzonego materiału, można postawić hipotezę, że dalsze pro-deliberacyjne przesuwanie punktu odniesienia będzie możliwe *dopóty dopóki polskim budżetom obywatelskim nie zabraknie ‘paliwa’, którego niezbędnymi składnikami są: (i) choćby minimalna gotowość do uczestnictwa ze strony mieszkańców oraz (ii) choćby podstawowa gotowość władz do bezpośredniej współpracy z mieszkańcami. Owszem, to prawda, że nie mamy w kraju w nadmiarze tego paliwa, którego obowiązkowymi składnikami są chęci mieszkańców i gotowość władz. Jednak z naszych obserwacji wynika, że nawet wtedy, gdy budżetowaniu obywatelskiemu brakuje lokalnie napędu, to jednak nie widać w nim oznak rozczarowania, a raczej uwidacznia się poszukiwanie nowych możliwości – jeśli nie ożywienia BO, to przynajmniej przypomnienia o nim lokalnemu środowisku. W zebranych przez nas materiale nie ma zatem dowodów na występowanie jednoznacznego ‘rozczarowania’, którego jedną z przyczyn miałby być zawód ‘wymuszonymi zmianami’¹⁸. Widać, natomiast pewne oznaki rutynizacji oraz niekiedy swoistego zmanierowania mogącego sugerować specyficzne ‘znudzenie tematem’¹⁹. – Może być więc i tak, że ta manieryzacja doprowadzi w przyszłości część z tych liderów polskiego BO do sytuacji, w której w bajce Ezopa znalazł się zmanierowany swoimi możliwościami zając przegrywając wyścig z metodycznym i ‘nieznudzonym tematem’ żółwem²⁰.*

Z drugiej strony metafora wyścigu żółwia z zającem może być odczytana inaczej w szerszej perspektywie porównawczej – i wówczas Polska, jako europejska, ‘ilościowa’ liderka budżetowania partycypacyjnego – jawiłaby się już jako zdecydowanie bliższa przypadkowi wysforowanego się w tej jednej tylko formie partycypacyjnej aktywności zająca, który selektywną innowacją w postaci ‘niepełnego’ BO (niepełnego, bo naznaczonego przewagą plebiscytu kosztem deliberacji), jedynie pozornie dystansuje ustabilizowane w swych dia-

¹⁸ Nt. rzekomego „rozczarowania” oraz „wymuszonych zmian” w polskim BO zob. M. Brol, N. Derlukiewicz, *Budżet obywatelski w największych polskich miastach – perspektywa urzędników i aktywistów*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2023, s. 60.

¹⁹ J. Sroka, W. Zając, B. Pawlica, *Partycypacyjna deliberacja...*, s. 17.

²⁰ Zob. *Bajki Ezopa*, tłum. D. Hartwich, Wyd. Format, Warszawa 2011, s. 23–24.

logowych rutynach 'partycypacyjno-deliberacyjne żółwie' – np. z grupy wciąż najbardziej w Europie korporatystycznych państw nordyckich. – Ponieważ te 'północne żółwie' są dużo bardziej konsekwentne w realizowaniu długodystansowej, nierzadko mozolnej, ale zarazem stabilnej i efektywnej deliberacji, wspieranej rozwiązaniami formalno-instytucjonalnymi, lecz przede wszystkim wspieranej zakorzenionymi w kulturze politycznej i administracyjnej wiążącymi wzorami zachowania skutkującymi kultywowaniem idei oraz jednoznacznym i aktywnym poparciem (*deliberative stance*) praktyk deliberacyjnej partycypacji – zarówno ze strony obywateli, jak i władz oraz interesariuszy otoczenia społeczno-gospodarczego²¹.

Biorąc pod uwagę znaczenie przesuwania się punktów odniesienia (*shifting baseline*, zob. pkt VIII wcześniej), pozostaje założyć, że administracyjno-organizacyjne oraz środowiskowo-osobowościowe manieryzmy nie przybiorą w krajowej i lokalnej polityce publicznej skali, która blokowałaby rozwój deliberacji w BO umacniając sprzyjający rutynizacji budżetowo-obywatelski plebiscyt. Rozumiany w ten sposób rozdęty administracyjny manieryzm musiałby jednak nie tylko stać się nie tylko obojętny na krytyczne głosy mieszkańców, ale także musiałby zacząć posługiwać *gag rules*, tj. konsekwentnym kneblowaniem obywateli, gdyż ci – jak wypada zakładać – nie staliby się aż do tego stopnia bierni, aby zupełnie nie reagować na decyzje finansowe w ramach BO, zwłaszcza te dotyczące kontrowersyjnych projektów, które uzyskały wprawdzie plebiscytarną większość – jednak sposób ich przegłosowania i/lub ich realizacji, bądź też ich dalsze użytkowanie i konserwowanie – budziłyby wątpliwości mieszkańców. Polityka kneblowania nie jest wprawdzie czymś niespotykanym w życiu publicznym, i pojawia się także w demokracjach²², jednak w dyskusjach dotyczących lokalnej deliberacyjnej partycypacji 'z definicji' wypada udzielać wspólnotom samorządowym kredytu zaufania i dawać wiarę w możliwości rozwoju otwartych interakcji pomiędzy decydentami a mieszkańcami. Tym niemniej nie zmienia to faktu, że z przeprowadzonych badań wynika, że obok minimalizacji deliberacji kosztem plebiscytu najpoważniejszym wrogiem BO jest jego rutynizacja.

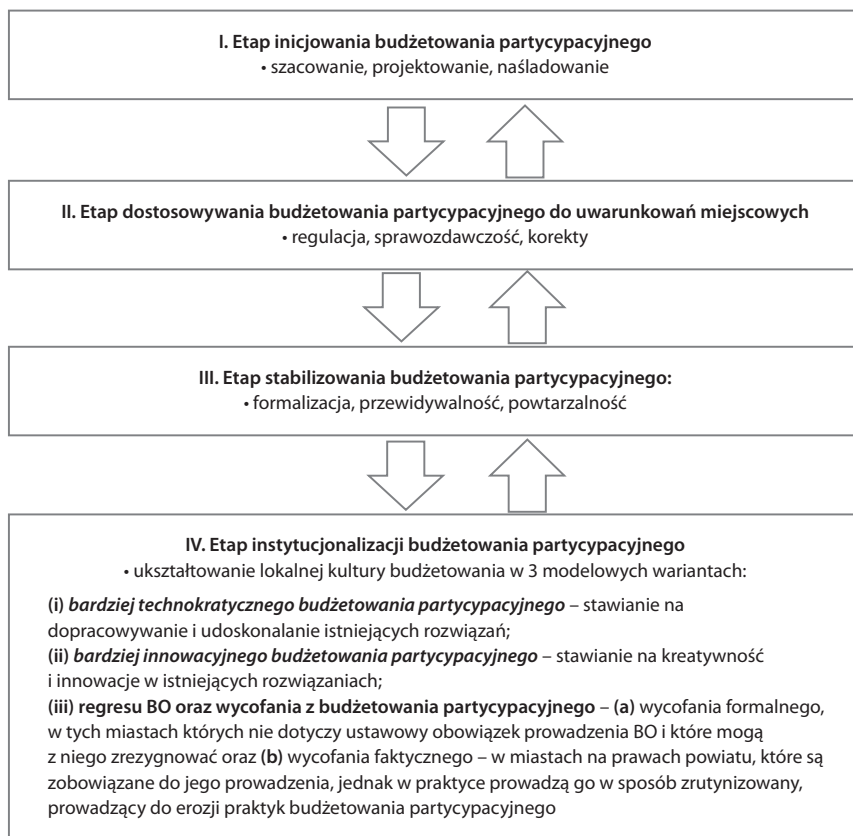
²¹ Zob. np. J. Sroka, *Korporatyzm i pluralizm jako zbiory rozmyte oraz miejsce polskiej – chwiejnej wersji dialogu społecznego w kategoryzacji europejskich stosunków przemysłowych*, [w:] I. Zakrzewska, J. Gardawski (red.), *Dialog społeczny – koleiny i rozdroża*, Centrum Partnerstwa Społecznego „Dialog”, MRPiPS, Warszawa 2025, s. 203–238, <https://cpsdialog.gov.pl/wp-content/uploads/2025/12/Dialog-spoeczny-koleiny-i-rozdroza-internet-1.pdf> (18.03.2026).

²² Por.: R.E. Seevers, *The Politics of Gagging: The Effects of the Global Gag Rule on Democratic Participation and Political Advocacy in Peru*, «Brooklyn Journal of International Law» 2006, vol. 3, nr 31, s. 898–935; J. Sroka, W. Zając, B. Pawlica, *Partycypacyjna deliberacja...*, s. 18, <http://libron.pl/katalog/czytaj/id/465> (18.03.2026).

Shifting baseline: instytucjonalizacja BO w dwóch wariantach – technokratycznym i deliberacyjnym versus budżetowanie partycypacyjne jako znikający punkt odniesienia

Na podstawie przeprowadzonych badań zaproponowano autorską koncepcję etapowo-samozwrotnego modelu rozwoju budżetowania partycypacyjnego. W analizach polityk publicznych rutynizacja stanowi istotny czynnik funkcjonalno-systemowy, który wyrastając ponad miarę może negatywnie rzutować na rozwój BO, przyczyniając się do jego regresu, a nawet wycofania: (a) wycofania formalnego w miastach, których nie dotyczy ustawowy obowiązek prowadzenia BO, oraz (b) wycofania faktycznego – w tych miastach na prawach powiatu, które są ustawowo zobowiązane do prowadzenia BO, jednak w praktyce realizują go w sposób zrutyinizowany, wiodący do erozji praktyk budżetowania partycypacyjnego (schemat 1).

Schemat 1. Etapowo-samozwrotny model rozwoju budżetowania partycypacyjnego

Źródło: J. Sroka, W. Zając, B. Pawlica, *Partycypacyjna deliberacja...*, s. 19.

Oprócz etapu I, inicjującego, który stanowi pierwsze ogniwo procesu, pozostałe trzy jego etapy nie są rozumiane wyłącznie jako postępujące po sobie w ścisłej kolejności – tj. od etapu I do etapu IV.

W praktyce, znajdując się już lokalnie na pozytywnym etapie IV, tj. etapie instytucjonalizacji BO – w wariantach z punktu (i) lub (ii) (zob. schemat 1) – nie tylko jest możliwym, ale wręcz jest zasadnym okresowe ewaluacyjne powracanie do działań typowych dla etapu II (tj. dostosowywania BO do lokalnych uwarunkowań) i/lub etapu III (stabilizowania BO). Z kolei w tym miastach, w których doszło do regresu oraz porzucenia BO (pkt iii, schemat 1) nie można wykluczyć sytuacji powrotu do etapu I, czyli do ponownej inicjacji budżetowania partycypacyjnego²³.

W proponowanym, etapowo-samozwrotnym modelu rozwoju budżetowania partycypacyjnego w Polsce pojęciu instytucjonalizacji BO nadaje się znaczenie nawiązujące do politologicznie sprofilowanej antropologii kulturowej i stosowane w politologicznej analizie funkcjonalno-systemowej²⁴. W tej perspektywie instytucjonalizacja jest rozumiana jako proces wiodący do zakorzenienia się określonego wzorca/sposobu działania/procedury, a istotą tego zakorzenienia nie jest instytucjonalizacja formalna (tj. akt prawny, procedura, oficjalny szyld), lecz wyraźnie rozpowszechnione i szeroko przyswojone (zinternalizowane) wiążące wzory zachowania kojarzone z daną instytucją – w tym przypadku z budżetowaniem partycypacyjnym/obywatelskim.

W procesie rozumianej w ten sposób – pełnej (tj. kulturowej i formalnej) instytucjonalizacji kluczową rolę odgrywają:

- poziom uogólnionego zaufania (*generalized trust*²⁵) – jeśli jest on wysoki, wówczas sprzyja stabilnemu, a zarazem możliwie innowacyjnemu rozwojowi interakcji o charakterze rywalizacyjno-rynkowym, ale także koope-

²³ J. Sroka, W. Zając, B. Pawlica, *Partycypacyjna deliberacja...*, 5, s. 19–21, <http://libron.pl/katalog/czytaj/id/465> (18.03.2026).

²⁴ Por. np.: M. Olson, *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*, Harvard University Press, Cambridge 1965, 1971; M. Olson, *The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*, Yale University Press, Yale University Press, New Haven 1986; A. Alesina, P. Giuliano, *Culture and Institutions*, «Journal of Economic Literature» 2015, vol. 53, nr 4, s. 898–944, <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdf/10.1257/jel.53.4.898> (18.03.2026); H. Wydra, B. Thomassen (red.), *Handbook of Political Anthropology*, Edward Elgar, Cheltenham 2018; D. Graeber, D. Wengrow, *The Dawn of Everything: A New History of Humanity*, Penguin Books, London 2021; J. Sroka, W. Zając, B. Pawlica, *Partycypacyjna deliberacja...*

²⁵ Nt. uogólnionego zaufania zob. np. w opracowaniach klasycznych: J.S. Coleman, *Social Capital in the Creation of Human Capital*, «The American Journal of Sociology» 1988, vol. 94, s. 95–120; R.D. Putnam, *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press, Princeton 1993; F. Fukuyama, *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, Simon and Schuster, New York 1996.

racyjno-sieciowym (zarówno w sensie ekonomicznym, jak i społecznym oraz politycznym). Wysoki poziom uogólnionego zaufania redukuje koszty transakcyjne oraz nakłady kooperacyjne i uwalnia od kreowania licznych i skomplikowanych, kontrolnych regulacji formalnych, których wdrażanie polega na skodyfikowanej egzekucji formalnej. – Ta zaś może okazać się wielce nieskuteczna w sytuacjach, w których brak jej odniesienia do ‘żyjących’ w społeczeństwie wiążących wzorów zachowania, będących wyrazem:

- stanu kultury, której wartości oraz wynikające z nich wiążące wzory zachowania są bardzo trwałe, stanowią pochodną zależności od szlaku rozwojowego (*path dependence*) oraz ‘podróżują’ wraz z ludźmi w czasie i przestrzeni zmieniając się bardzo powoli – także w nowym otoczeniu formalno-instytucjonalnym. A gdy to otoczenie jest z nimi w znacznej części niezgodne, wówczas są one w stanie podważać formalizmy poprzez ich negowanie, obchodzenie (*by-passing*²⁶), czy pragmatyczne deformowanie ich sensu w poszukiwaniu drogi powrotu do:
- stanu wielopunktowej równowagi (*multiple equilibrium*²⁷), na który składają się także wspomniane już przeważające punkty odniesienia (*baselines*) oraz aktualne wiążące wzory zachowania, strukturalnie zakorzenione w interakcjach interesów partykularnych i kolektywnych. Korelacje kultury i instytucji mogą prowadzić do całego spektrum rozmaitych – pożądanym i niepożądanym – tym niemniej stabilnym stanów wielopunktowej równowagi – np. do stanu społeczeństwa charakteryzującego się wysokim zaufaniem oraz sprawnymi instytucjami formalnymi, jak również społeczeństwa o niskim zaufaniu, gdzie nawet dobre prawo i kreowane przezeń instytucje formalne nie działają skutecznie, a nawet stają się kontr-produktywne (np. gdy do wiążących wzorów zachowania zalicza się tzw. amoralny familizm, czy relacje typu patron-klient²⁸).

Formalne akty prawa dopiero wówczas nabierają odpowiedniej kulturowo-instytucjonalnej legitymizacji, gdy opierają się o utrwalone w kulturowym *imaginarium* wzorce, które są społecznie i jednostkowo rozpoznawalne, akcep-

²⁶ Nt. *by-passing* zob. np. D.C. North, *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.

²⁷ Zob. J.F. Nash, *The Bargaining Problem*, «Econometrica» 1950, vol. 18, nr 2, s. 155–162; J.F. Nash, *Non-Cooperative Games*, «The Annals of Mathematics» 1951, vol. 54, nr 2, s. 286–295, <https://www.math.ucdavis.edu/~deloera/TEACHING/READINGSEMINAR/PAPERS/Nash-noncooperative%20games.pdf> (18.03.2026).

²⁸ Por. np. J. Sroka, *Zbyt wiele, czy zbyt mało opcji? Przyczyny braku synergii w reżimie wiedzy oraz widoki na modelowanie zmian z wykorzystaniem metod współczesnego behaviorizmu publicznego*, «Studia z Polityki Publicznej» 2025, vol. 2, nr 3, s. 53–76, <https://econjournals.sgh.waw.pl/KSzPP/article/view/4849/5064> (18.03.2026).

towane, a zarazem tworzą ramy odniesień dla postrzegania, kategoryzowania i oceniania określonych procesów, zjawisk, faktów, a także zawierają powiązane z tym dyrektywy działań. Nie chodzi tu więc o tak płasko, czy dogmatycznie rozumianą instytucjonalizację, którą uzasadniałby sam tylko akt prawny, decyzja publiczna, czy procedura administracyjna. Prawdziwa instytucjonalizacja dokonuje się w wyniku funkcjonowania mechanizmów kulturowych, stylizujących określone działania i czyniących je rozpoznawalnymi oraz funkcjonalnymi wobec innych elementów kreujących i wspierających wiążące wzory zachowania, które obowiązują generalnie i/lub jedynie w określonym polu interakcji – np. w obszarze budżetowania obywatelskiego. Praktyczny test kompatybilności danego rozwiązania formalnego z obowiązującymi w życiu społecznym i publicznym kodami kulturowymi stanowią konkretne sytuacje, w których jasnym się staje na ile określone formalizmy znajdują rzeczywiste oraz odpowiednio silne oparcie w:

- (i) obywatelskiej woli mieszkańców,
- (ii) politycznej woli elit i liderów oraz
- (iii) w administracyjnej mocy sprawczej funkcjonariuszy publicznych.

Jak już wspomniano, jednym z głównych wrogów głębokiej i rzeczywistej (bo kulturowo uzasadnionej) instytucjonalizacji jest rutyna. W schemacie 1 może ona zacząć dochodzić do głosu na etapach: II (dostosowywania) oraz III (stabilizowania), gdy nabierają kształtu lokalne uszczegółowienia ustawowej ramy dla BO. Przy czym rutynizacja, choć bywa kontrproduktywna, nie jest zupełnie niepożądana, ponieważ w umiarkowanej dawce stanowi ważną składową procesu administracyjnego, życia publicznego, społecznego, gospodarczego. W działaniach powtarzalnych umiarkowany poziom rutyny pełni funkcje stabilizacyjne i sprzyja reprodukcji cykliczności. W sensie rozwojowym ważnym jest jednak jednoczesne utrzymywanie możliwie wysokiej otwartości na przełamujące rutynę innowacje. W odniesieniu do treści Schematu 1 wspomniana gotowość oznaczać będzie utrzymanie realnej możliwości do powracania do dyskusji oraz ocen umożliwiających wycofywanie się z nie dość skutecznych rozwiązań oraz rozważanie, projektowanie, testowanie nowych możliwości. Gotowość do przełamywania rutyn stanowi element uzupełniający samoreferencyjność (autopojetyczność²⁹) systemową, a zarazem jest czynnikiem ułatwiającym unikanie pułapki utknięcia w pętli rozwojowej, która z kolei zaciska się mocniej wtedy, gdy nad gotowością do przełamywania rutyn górę bierze zależność od nich (*path dependence*)³⁰.

²⁹ Oryginalną i wyjściową koncepcję *autopoiesis* zaproponowano w modelu z kręgu rozważań z filozofii biologii i psychologii, zob. H.R. Maturana, F.J. Varela, *Autopoiesis and Cognition. The Realisation of the Living*, Kluwer Group: Reidel Publishing Co., Dordrecht 1980, s. xx, xxi, 30, 31.

³⁰ J. Sroka, W. Zajac, B. Pawlica, *Partycypacyjna deliberacja...*, s. 21–22.

W ujęciu systemowym kluczową jest możliwość równoważenia oddziaływań tego, co w partycypacji jest instrumentalne, a zarazem bliskie logice praktycznej, z tym, co jest w niej funkcjonalne i korespondujące z samoreferencyjnymi składnikami trwania (samoodtwarzania) oraz ewolucji (innowacji) systemu. Zaś to, czy w ogóle (oraz ewentualnie w jakim zakresie) są w Polsce możliwe skuteczne, partycypacyjne innowacje systemowe (takie jak prawdziwie deliberacyjny budżet partycypacyjny), a na ile jesteśmy skazani na 'zakłętę kręgi' powielania przeszłych błędów, które deformują sens tych innowacji – zależy od komunikacyjnych relacji pomiędzy składowymi (podsystemami) szerszego systemowego konglomeratu złożonego z elementów kulturowych, społecznych, politycznych i gospodarczych³¹.

Konkluzje: sprint czy maraton w budżecie obywatelskim?

Pośpiech w decydowaniu w sprawach publicznych nierzadko stanowi cenną wartość – np. w sprawach związanych z bezpieczeństwem i obronnością. Jednak nawet polityka bezpieczeństwa oraz polityka obronna nie mogą się obejść bez rozważania argumentów przemawiających za i przeciw określonym rozstrzygnięciom, co z kolei wiąże się z 'dylematem deliberacji', sprowadzającym się do prostego w swej istocie pytania o to, czy w określonej sytuacji lepiej jest decydować szybciej, rozważając i decydując jednoosobowo, ewentualnie angażując w proces decyzyjny ściśle grono osób najbardziej w danej sprawie uprawnionych, czy raczej, pomimo presji okoliczności, dla tzw. bezpieczeństwa procesowego warto trzymać się starej maksymy „co dwie głowy to nie jedna” i starać się oczyszczać pole decyzyjne szerzej konsultując plusy oraz minusy możliwych rozstrzygnięć.

W budżetowaniu partycypacyjnym można decydować szybciej redukując dialog, albo wręcz z niego rezygnując w pełni zastąpiwszy go głosowaniem – ten wariant uosabia nasz tytułowy 'plebiscytarny zając'. Odmienna logika towarzyszy drugiemu wariantowi – w nim głosowanie jest swoistą 'wisienką na torcie', którą bynajmniej nie można zastąpić całego 'wypieku', gdyż ten stanowi efekt deliberacyjnego kunsztu całej wspólnoty samorządowej. Różnice te obrazuje treść tabeli 1, w której zestawione zostały te dwa typy idealne. Są to rzecz jasna uogólnienia generalne, które warto uszczegółowić wskazując na ich blaski i cienie ponieważ *istotą typu idealnego jest m.in. to, że choć nie podaje on detalicznie 'wszystkich szczegółów' i w związku z tym nie stanowi rodzaju*

³¹ J. Sroka, B. Pawlica, W. Ufel, *Pola mocy...*, s. 18; por. J. Habermas, *Teoria działania komunikacyjnego. Tom I. Racjonalność działania a racjonalność społeczna*, PWN, Warszawa 1999, s. 597–652, 669–726.

wykładni 'całej' wiedzy w danym zakresie, to jednak ujmuje wiodące generalia ułatwiające zrozumienie rozległego materiału, który wymyka się strukturalizacji 'wykładniczej'³².

Tabela 1. Chyży zając i metodyczny żółw: plebiscytarny versus deliberacyjny model budżetowania partycypacyjnego

Cecha	'Zajęcza' plebiscytarność (model dominujący)	'Żółwia' deliberacja (model pożądany)
Wiodący zasób	Szybsze procedowanie, czytelniejsze ('zero-jedynkowe') rozstrzygnięcia, łatwiejsza kalkulacja sukcesu w głosowaniu propozycji projektów ('liczenie szabli')	<i>Episteme</i> – pogłębiona i zinternalizowana wiedza wypracowana podczas deliberacji, konsensus, włączanie mieszkańców w przygotowywanie pola dla decyzji
Słabość	Postponowanie, bagatelizowanie, ignorowanie deliberacji i związane z tym większe prawdopodobieństwo słabszego zaufania, a wraz z nim słabszej legitymizacji decyzji wdrożeniowych	Większy nakład czasu i wysiłków organizacyjnych niezbędnych dla wypracowywania końcowego efektu deliberacji w postaci 'nowej wiedzy' (<i>episteme</i>), która wymaga wypracowywania pogłębionego zaufania skutkującego silniejszą legitymizacją decyzji wdrożeniowych
Wynik	Słabsza legitymizacja budżetowania obywatelskiego i mniej stabilny, ale szybszy efekt w postaci przegłosowywania rozstrzygnięć o finansowaniu projektów, które zdobyły większe poparcie w głosowaniu mieszkańców	Silniejsza legitymizacja budżetowania obywatelskiego i stabilny, ale bardziej odłożony w czasie efekt w postaci rozstrzygnięć o finansowaniu projektów, które zdobyły pogłębioną akceptację społeczną dodatkowo zatwierdzoną w głosowaniu mieszkańców
Motto	„Czas to pieniądz – należy wdrażać przegłosowane projekty zamiast go trwonić na konsultacje”	„Spiesz się powoli – deliberuj i dziel się z mieszkańcami odpowiedzialnością za wdrażane projekty”

Źródło: opracowanie własne na podstawie doświadczeń z badań BO oraz wcześniejszych publikacji autorskich, w tym: J. Sroka, *Deliberacja i rządzenie wielopasmowe. Teoria i praktyka*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2009.

³² J. Sroka, *Tonality and Atonality: A Systemic Aspect of Patchwork Capitalism*, «Warsaw Forum of Economic Sociology» 2022, vol. 13, nr 25, s. 32–33; J. Sroka, *Tonalność i atonalność: systemowy aspekt kapitalizmu patchworkowego*, «Warsaw Forum of Economic Sociology» 2022, vol. 13, nr 25, s. 138–139; por. oryginalna koncepcja typu idealnego: M. Weber, *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, PWN, Warszawa 2002, s. 6.

Wskazane typy idealne plebiscytu i deliberacji oddają wiodące różnice pomiędzy nimi, ale nie wyczerpują odpowiedzi na pytanie o partycypacyjną efektywność BO. Uzupełnienie stanowi syntetyczna charakterystyka wynikających z badań argumentów krytycznych, które zestawiono w tabeli 2.

Tabela 2. Kluczowe argumenty krytyczne wobec budżetowania obywatelskiego

Kategoria krytyki	Opis
Samorządowa 'kanibalizacja' budżetu obywatelskiego	Wskutek bierności samorządów w realizacji ich obowiązków statutowych wydatki infrastrukturalne (np. na remonty chodników, budowę ścieżek rowerowych itp.) mogą 'pożerać' istotną część środków BO, zamiast być sukcesywnie finansowane z budżetu podstawowego
Dominacja lokalnych grup interesu	Za sprawą mobilizacji placówek oświatowych oraz rodziców zaznacza się dominacja projektów 'szkolnych'. Stanowi to kolejny wyraz samorządowej 'kanibalizacji' BO (zob. powyżej), którą w tym wariantcie dodatkowo wspierają lokalnie najsilniejsze (i częściowo instytucjonalne) grupy interesu. Osłabia to siłę przebiecia projektów służących szerszym gremiom mieszkańców, a przy okazji dodatkowo wzmacnia projekty 'twarde' (infrastrukturalne, określane niekiedy mianem 'betonowych'), a marginalizuje projekty 'miękkie' (służące np. rozwojowi kompetencji społecznych szerszej wspólnoty samorządowej)
Problem niskiej i malejącej frekwencji	Zainteresowanie mieszkańców wydatkami samorządów rzadko bywa wyższe, ale zdarzają się wyjątki, widoczne wśród pionierów oraz liderów BO – jednak nawet w tych wiodących pod tym względem samorządach problem niskiej i malejącej frekwencji daje o sobie znać, a wzmacnia go rozczarowanie mieszkańców, którzy niejednokrotnie dostrzegają, że ich realny wpływ na wydatki w ramach BO sprowadza się nierzadko jedynie do oddania pojedynczego głosu na określony projekt, zaś ich wpływ na polityki publiczne gminy jest faktycznie znikomy
Kryzys zaufania	Dominacja lokalnych grup interesu, przewaga inwestycji 'betonowych', a także problemy z realizacją zwycięskich projektów (opóźnienia, zmiana kosztorysów etc.), jak również brak realnej deliberacji zniechęcają wielu mieszkańców do dalszej partycypacji w BO

Źródło: opracowanie własne na podstawie autorskich badań BO.

Zakończenie

Metaforyczne porównanie plebiscytnego zajęcia i deliberacyjnego zółwia w polskim budżetowaniu obywatelskim ułatwia diagnozę systemowych bolączek nie tylko samego BO, ale także samorządowych polityk publicznych, w których rozmaite formy konsultacji i partycypacji są do tego stopnia deformowane w praktyce, że kompletne zestawienie tych deformacji zapewne

prowadziłyby do wniosku, iż zdecydowanie dominuje w nich pospieszny styl 'zajęczy', w którym mieszkańcy są faktycznie marginalizowani przez 'gnające' przez decyzje samorządowe elity. Tam zaś, gdzie mimo wszystko udaje się delibrować, 'żółwiemu' tempu wspólnych rozważań spraw publicznych nierzadko towarzyszą niebagatelne nieporozumienia i konflikty spowalniające, a nawet blokujące proces dochodzenia do konsensusu. W efekcie – zarówno pośpiech oraz ekskluzywność rozstrzygnięć, jak i celebrowanie namysłu oraz próby włączania 'wszystkich' obywateli do wypracowywania konkluzji – wciąż nie przynoszą takich rezultatów, które uzasadniałyby graniczącą niemal z zachwytem ocenę polskiego budżetowania partycypacyjnego sformułowaną przez posła do Parlamentu Europejskiego Helmuta Scholza, przytoczoną we Wprowadzeniu do niniejszego artykułu. Opinia europosła, iż budżetowanie partycypacyjne stanowi remedium na bolączki europejskiej partycypacji obywatelskiej jest zdaniem piszącego te słowa chybiona. BO nie stanowi remedium ani na egoizm elit, ani na asymetrię relacji pomiędzy władzą a społeczeństwem, czy na obywatelską bierność – podobnie jak takim remedium nie stał się daleko bardziej zaawansowany instytucjonalnie i o wiele starszy korporatyzm³³, i nie stanie się nim także ostatnia partycypacyjna moda – na panele obywatelskie. Innowacje partycypacyjne nie 'naprawiają' demokracji, a nawet mogą ją jeszcze bardziej popsuć, jeśli nie będą solidnie osadzone w kulturowo zinternalizowanych, wiążących wzorach zachowania oraz w codziennych praktycznych – indywidualnych i grupowych ćwiczeniach postaw deliberacyjnych (*deliberative stance*). Czy tych postaw mamy pod dostatkiem? – W niektórych społeczeństwach europejskich (np. we wspomnianych już nordyckich) jest ich całkiem sporo i są one stale trenowane, o czym przekonują rezultaty północnych wariantów korporatystycznych stosunków przemysłowych oraz rozliczne formy partycypacyjno-dialogowych interakcji w tych krajach. Natomiast w Polsce, jak również w większości postransformacyjnych systemów politycznych Europy (oprócz może Słowenii i Estonii), ale także, m.in. we Francji, Włoszech, czy w Hiszpanii – mocno kuleje zarówno korporatystyczny dialog społeczny, jak i nowatorskie formy deliberacyjnej partycypacji³⁴.

Dlatego za mrzonkę, i to dość niebezpieczną, należy uznać przytoczoną wypowiedź (nt. upowszechnienie polskich i portugalskich wzorców budżetowania partycypacyjnego na poziomie UE) autorstwa europosła Helmuta Scholza³⁵.

³³ Więcej nt. korporatyzmu i pluralizmu grup interesu zob. np. J. Sroka, *Europejskie stosunki przemysłowe w perspektywie porównawczej*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000.

³⁴ Zob. np. J. Sroka, *Korporatyzm i pluralizm jako zbiory rozmyte...*

³⁵ *Nota bene* – ważne to lub nie, jednak piszącemu było nie sposób nie zauważyć, iż europoseł H. Scholz jest absolwentem Moskiewskiego Państwowego Instytutu Stosunków

W realiach postępującej labilności partycypacji oraz istotnych niedomagań deliberacji uwidaczniających się w większości państw europejskich³⁶, wypadałoby powstrzymać się od tego typu 'innowacji', a zyskany czas wykorzystać w społeczeństwach europejskich na trenowanie deliberacyjnych postaw (*deliberative stance*), stanowiących *spiritus movens* rzeczywistej partycypacji oraz niekłamnego dialogu.

Korzystając z tej metafory 'treningu postaw' należałoby dołożyć wspólnotowych (ogólnospołecznych, instytucjonalnych, systemowych), jak również indywidualnych (ludzkich, obywatelskich, personalnych) starań na rzecz trenowania zarówno stabilizujących deliberacyjną postawę 'mięśni głębokich', jak i odpowiedzialnych za dynamikę deliberacyjnych działań 'mięśni powierzchniowych'.

Trening 'mięśni powierzchniowych' stanowi tu przenośnię kooperacyjnego doskonalenia dialogowych instytucji (takich jak np. polska trójstronna Rada Dialogu Społecznego, czy rodzimy budżet obywatelski), których dobre praktyki mogą sprzyjać budowaniu trwałych zrębów kultury deliberacji danego społeczeństwa. Ale nie uda się to bez intensywnego treningu 'mięśni głębokich', kluczowych w empatii i wielce przydatnych w tych naszych jednostkowych codziennych odruchach społecznych, w których – mówiąc najkrócej: 'nie tracimy okazji, aby pomóc nieznanemu'³⁷. To właśnie rozpowszechnienie tych jednostkowo zakorzenionych odruchów decyduje o powodzeniu dialogowych instytucji, a nie na odwrót.

Pamiętajmy zatem zarówno o systemowej kalistenice (*calisthenics*), która sprzyja kolektywnej tężyznie 'powierzchniowych mięśni' instytucji dialogowych, ale nie wyobrażajmy sobie, że sama kalistenika dokona partycypacyjno-dialogowego cudu bez kalanetyki (*callanetics*), czyli indywidualnego treningu 'mięśni głębokich', za których ćwiczenie jesteśmy odpowiedzialni indywidualnie – my sami, w naszej życiowej i społecznej codzienności. Dopiero wytrenowawszy obie te partie 'partycypacyjno-dialogowych mięśni' będziemy mogli dywagować o szerszym, np. unijnym rozpowszechnieniu deliberacyjnych rewelacji – inaczej rewelacje te podzielą los szeregu innych, nietrafionych, a czasem nawet groźnych politycznych nowalijek, z którymi przyszło się do tej pory borykać zarówno Polsce, jak i Europie.

Międzynarodowych ZSRR oraz byłym dyplomatą nieistniejącej już Niemieckiej Republiki Demokratycznej.

³⁶ Zob. J. Sroka, *Korporatyzm i pluralizm jako zbiory rozmyte...*

³⁷ Por. K. Abramczuk, *Dobre powody, by pomóc nieznanemu. Relewantna informacja w sytuacjach wzajemności pośredniej*, «Decyzje» 2008, nr 10, s. 83–113.

Bibliografia

- Abramczuk K., *Dobre powody, by pomóc nieznanomemu. Relewantna informacja w sytuacjach wzajemności pośredniej*, «Decyzje» 2008, nr 10.
- Alesina A., Giuliano P., *Culture and Institutions*, «Journal of Economic Literature» 2015, vol. 53, nr 4, <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdf/10.1257/jel.53.4.898> (18.03.2026).
- Baiocchi G., *Participation, activism, and politics. The Porto Alegre experiment and deliberative democratic theory*, «Politics & Society» 2001, vol. 29, nr 1.
- Bajki Ezopa*, tłum. D. Hartwich, Wyd. Format, Warszawa 2011.
- Beyer J., *On a branching route: The spectrum of path dependence in policy research*, «Review of Policy Research» 2025, vol. 43, nr 1, <https://doi.org/10.1111/ropr.70007> (18.03.2026).
- Brol M., Derlukiewicz N., *Budżet obywatelski w największych polskich miastach – perspektywa urzędników i aktywistów*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2023.
- Buis S., *Participatory Budgeting at EU Level – Promises and Pitfalls*, «Democracy & Technologies» 2023, April 27, Innovation in Politics Institute, Vienna, <https://democracy-technologies.org/participation/eu-participatory-budgeting/> (18.03.2026).
- Calisto Friant M., *Deliberating for sustainability. Lessons from the Porto Alegre experiment with participatory budgeting*, «International Journal of Urban Sustainable Development» 2019, vol. 11, nr 1.
- Coleman J.S., *Social Capital in the Creation of Human Capital*, «The American Journal of Sociology» 1988, vol. 94.
- Fortes A., *Participatory Budgeting in Porto Alegre: An Experience in Democratic Innovation and its Historical Background*, «Moving the Social: Journal of Social History and the History of Social Movements» 2013, vol. 49.
- Fukuyama F., *Trust: The Social Virtues and the Creation of Prosperity*, Simon and Schuster, New York 1996.
- Graeber D., Wengrow D., *The Dawn of Everything: A New History of Humanity*, Penguin Books, London 2021.
- Habermas J., *Teoria działania komunikacyjnego. Tom I. Racjonalność działania a racjonalność społeczna*, PWN, Warszawa 1999.
- Hobbes T., *Lewiatan*, tłum. Cz. Znamierowski, Aletheia, Warszawa 2023.
- Klijn E.H., Koppenjan J., *Governance networks in the public sector*, Routledge, London 2016.
- Kotanidis S., *Participatory budgeting: A pathway to inclusive and transparent governance*, European Parliamentary Research Service (EPRS), Briefing 2024 (PE 762.412), European Parliament, [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762412/EPRS_BRI\(2024\)762412_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/762412/EPRS_BRI(2024)762412_EN.pdf) (18.03.2026).
- Maturana H.R., Varela F.J., *Autopoiesis and Cognition. The Realisation of the Living*, Kluwer Group: Reidel Publishing Co., Dordrecht 1980.
- Nash J.F., *The Bargaining Problem*, «Econometrica» 1950, vol. 18, nr 2.
- Nash J.F., *Non-Cooperative Games*, «The Annals of Mathematics» 1951, vol. 54, nr 2, <https://www.math.ucdavis.edu/~deloera/TEACHING/READINGSEMINAR/PAPERS/Nash-noncooperative%20games.pdf> (18.03.2026).
- Niemeyer S., *Knowledge and the Deliberative Stance in Democratic Systems: Harnessing Scepticism of the Self in Governing Global Environmental Change*, [w:] J. Glückler, G. Herrigel, M. Handke (red.), *Knowledge for Governance. Knowledge and Space*, Springer, New York 2021, https://doi.org/10.1007/978-3-030-47150-7_12 (18.03.2026).
- North D.C., *Institutions, Institutional Change and Economic Performance*, Cambridge University Press, Cambridge 1990.

- Nylen W.R., *Participatory Democracy versus Elitist Democracy Lessons from Brazil*, Palgrave, New York 2003.
- Olson M., *The Logic of Collective Action: Public Goods and the Theory of Groups*, Harvard University Press, Cambridge 1965, 1971.
- Olson M., *The Rise and Decline of Nations: Economic Growth, Stagflation, and Social Rigidities*, Yale University Press, Yale University Press, New Haven 1986.
- Putnam R.D., *Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy*, Princeton University Press, Princeton 1993.
- Seevers R.E., *The Politics of Gagging: The Effects of the Global Gag Rule on Democratic Participation and Political Advocacy in Peru*, «Brooklyn Journal of International Law» 2006, vol. 3, nr 31.
- Soga M., Gaston K.J., *Shifting baseline syndrome. Causes, consequences and implications*, «Frontiers in Ecology and the Environment» 2018, vol. 16, nr 4.
- Sroka J., *Europejskie stosunki przemysłowe w perspektywie porównawczej*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000.
- Sroka J., *Polityka organizacji pracodawców i przedsiębiorców*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2004.
- Sroka J., *Tonality and Atonality: A Systemic Aspect of Patchwork Capitalism*, «Warsaw Forum of Economic Sociology» 2022, vol. 13, nr 25.
- Sroka J., *Tonalność i atonalność: systemowy aspekt kapitalizmu patchworkowego*, «Warsaw Forum of Economic Sociology» 2022, vol. 13, nr 25.
- Sroka J., *Deliberative empowered democracy – systemowa pozycja aktora i składniki rozstrzygania publicznego: próba rozszerzenia i reinterpretacji modelowej propozycji Luigię Bobbia*, «Teoria Polityki» 2023, vol. 7, nr 7, <https://ejournals.eu/czasopismo/teoria-polityki/artikul/deliberative-empowered-democracy-systemowa-pozycja-aktora-i-skladniki-rozstrzygania-publicznego-proba-rozszerzenia-i-reinterpretacji-modelowej-propozycji-luigię-bobbia> (18.03.2026).
- Sroka J., *Korporatyzm i pluralizm jako zbiory rozmyte oraz miejsce polskiej – chwiejnej wersji dialogu społecznego w kategoryzacji europejskich stosunków przemysłowych*, [w:] I. Zakrzewska, J. Gardawski (red.), *Dialog społeczny – koleiny i rozdroża*, Centrum Partnerstwa Społecznego „Dialog”, MRPiPS, Warszawa 2025, <https://cpsdialog.gov.pl/wp-content/uploads/2025/12/DIALOG-spoeczny-koleiny-i-rozdroza-internet-1.pdf> (18.03.2026).
- Sroka J., *Zbyt wiele, czy zbyt mało opcji? Przyczyny braku synergii w reżimie wiedzy oraz widoki na modelowanie zmian z wykorzystaniem metod współczesnego behawioralizmu publicznego*, «Studia z Polityki Publicznej» 2025, vol. 2, nr 3, <https://econjournals.sgh.waw.pl/KSzPP/article/view/4849/5064> (18.03.2026).
- Sroka J., Podgórska-Rykała J. (red.), *Citizen participation in budgeting and beyond: Deliberative Practices and their Impact in Contemporary Cases*, Libron, Kraków 2021, <http://libron.pl/katalog/czytaj/id/356> (18.03.2026).
- Sroka J., Podgórska-Rykała J., Zabdyr-Jamróż M. (red.), *Local governance: ideas, concepts, experiences and goals for the future*, Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków 2021, https://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/10917/PM1064--Local-governance--Podgorska-Rykala_inni%5bred%5d.pdf?sequence=1 (18.03.2026).
- Sroka J., Pawlica B., Podgórska-Rykała J., *Bariery formuł deliberacyjnych w świetle badania praktyk budżetowania obywatelskiego w Polsce prowadzonych w okresie pandemii COVID-19*, «Studia z Polityki Publicznej» 2021, vol. 8, nr 4, <https://econjournals.sgh.waw.pl/KSzPP/article/view/2815> (18.03.2026).
- Sroka J., Podgórska-Rykała J. (red.), *Deliberation in the Public Policies Planning Process: Experiences and Future Challenges*, Libron, Kraków 2022, <http://libron.pl/katalog/czytaj/id/404> (18.03.2026).

- Sroka J., Pawlica B., *Participatory budgeting in Dabrowa Gornicza – a research report*, «MEST Journal» 2022, vol. 10, nr 2, https://mest.meste.org/MEST_Najava/XX_Sroka.pdf (18.03.2026).
- Sroka J., Pawlica B., Podgórska-Rykała J., *Budżetowanie obywatelskie: perspektywa formalno-prawna, społeczno-empiryczna, funkcjonalno-systemowa*, [w:] R. Kmiecik, K. Walkowiak (red.), *Samorząd w systemie politycznym i terytorialno-administracyjnym Polski: osiągnięcia i perspektywy rozwoju*, Wyd. UAM, Poznań 2022.
- Sroka J., Pawlica B., Ufel W., *Evolution of the civic budget in Poland – towards deliberation or plebiscite?*, Libron, Kraków 2022, <http://libron.pl/katalog/czytaj/id/407> (18.03.2026).
- Sroka J., Pawlica B., Ufel W., *Participatory Budgeting in Hrubieszów, Poland, as an Example of Residents' Sustainable Participation in Shaping Public Expenditure*, «Studia z Polityki Publicznej» 2023, vol. 10, nr 1, <https://econjournals.sgh.waw.pl/KSzPP/article/view/2996/4235> (18.03.2026).
- Sroka J., Pawlica B., Ufel W., *Pozorność i abstrahowanie. W poszukiwaniu źródeł niemocy we współdecydowaniu w sprawach publicznych*, Libron, Kraków 2023, <http://libron.pl/katalog/czytaj/id/422> (18.03.2026).
- Sroka J., Pawlica B., Ufel W., *Pola mocy (i niemocy) w dyskursach publicznych i współdecydowaniu. Analiza, propozycje modelowe i rekomendacje w nawiązaniu do budżetowania partycypacyjnego w Polsce*, Libron, Kraków 2024, <http://libron.pl/katalog/czytaj/id/442> (18.03.2026).
- Sroka J., Pawlica B., *Czy – oraz ewentualnie na ile – Legnica obiera kurs na partycypację innowacyjną w budżetowaniu obywatelskim: merytoryczno-techniczne wsparcie projektów jako pole lokalnych interakcji pomiędzy Urzędem Miejskim w Legnicy a mieszkańcami*, «Samorząd Terytorialny» 2024, nr 5.
- Sroka J., Zajac W., Pawlica B., *Partycypacyjna deliberacja – rozwój, regres czy stagnacja?*, Libron, Kraków 2025, <http://libron.pl/katalog/czytaj/id/465> (18.03.2026).
- Torring J., *Rethinking path dependence in public policy research*, «Critical Policy Studies» 2009, vol. 3, nr 1, <https://doi.org/10.1080/19460170903158149> (18.03.2026).
- Weber M., *Gospodarka i społeczeństwo. Zarys socjologii rozumiejącej*, PWN, Warszawa 2002.
- Wydra H., Thomassen B. (red.), *Handbook of Political Anthropology*, Edward Elgar, Cheltenham 2018.